

**Eötvös Loránd Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar**

# **A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI**

**NÁRAYNÉ TÓTHFALUSSY ZSÓFIA SAROLTA**

## **A PARAGRAFUSJELEK FUNKCIÓI**

**Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola  
A doktori iskola vezetője:  
Dr. Tolcsvai Nagy Gábor DSc.**

**Magyar Leíró Nyelvészeti Program  
Programvezető:  
Dr. Keszler Borbála DSc.**

**A bizottság tagjai:**

**A bizottság elnöke:  
Dr. Kiss Jenő DSc.**

**Hivatalosan felkért bírálók:  
Dr. Haader Lea CSc.**

**Dr. Heltainé Nagy Erzsébet CSc.**

**A bizottság további tagjai:  
Dr. Zimányi Árpád CSc.  
Dr. Bozsik Gabriella CSc.**

**Dr. Bańcerowski Janusz DSc., Dr. Farkas Tamás CSc. (póttagok)**

**Témavezető:  
Dr. Keszler Borbála DSc.**

**Budapest, 2014**

## 1. Bevezetés, célkitűzés

Az írásjelhasználat történetének kérdése évszázadokon át a magyar nyelvstudomány perifériáján helyezkedett el. Mivel e téma magyar vonatkozásaival eddig kevesen foglalkoztak, így nagyon sok megválaszolatlan kérdés maradt. Az egyik ilyen fel nem derített téma a paragrafusjelek problémája.

Paragrafusjelekkel az ókori szerzők munkáiban ritkábban, a középkori szerzőknél és másolóknál Európa-szerte és Magyarországon is már gyakran találkozni. A szakirodalom ezeket a jeleket a fejezetek és bekezdések jelölőiként tartotta számon. Később felmerült a gyanú, hogy formai és funkcionális szempontból is összetettebb jelenségről van szó, mint azt korábban gondolták. Ezért munkám céljául azt tűztem ki, hogy kitekintéssel a szövegtagolás eszközeire és az európai szokásokra, megvizsgáljam a paragrafusjeleket formai és funkcionális szempontból egyaránt. Mivel paragrafusjelek elsősorban a kódexekben fordulnak elő (illetve ritkábban áthúzódó jelenséggént a korai nyomtatványokban is), számba kívántam venni a mintegy 50 magyar kódexet, hogy megállapítsam: milyen kódextípusokra volt elsősorban jellemző ennek a jelnek a használata, s hogy milyen funkciója volt makro-, mezo- és mikroszinten. A vizsgálattal azt szeretném bizonyítani, hogy a paragrafusjelek funkciója differenciált, s nem csak bekezdések jelölői a nyelvemlékeinkben.– Ezzel az állítással kétségbe kívánom vonni a megnevezés helyességét is.

## 2. Módszerek

A paragrafusjeleket tartalmazó kódexek szövegét a hagyományos leíró szövegtani és grammatikai kategóriák (terminológia) alapján vizsgálom makro-, mezo- és mikroszinten (Tolcsvai 2001: 115–120, 243), annak ellenére, hogy tisztában vagyok azzal, hogy ezek a megnevezések az ómagyar korban nem ugyanazokat a szövegegységeket fedték le, mint ma. – Az eddigi történeti szövegtani kutatások (amelyek főként szöveggrammatikai természetűek) makroszintű tagolással egyáltalán nem foglalkoznak. Károly Sándor A magyar nyelv történeti nyelvтанában a kései ómagyar kori emlékek szöveggrammatikáját tárgyaló fejezetben ki is mondja, hogy a szövegtani rész vizsgálati alapegysége a szövegmondat (i. m. 761): „mellőzzük a szövegegész és a szöveg makrostruktúrájának elemzését” (Károly 1995: 762). – Munkám jellege miatt azonban, hiszen a disszertáció tárgya a bekezdések jelölőinek tartott (vö. pl. Szabó D. 1944: IX) fordított P (¶) és különféle változatainak funkcióbeli vizsgálata, foglalkoznom kell a bekezdésekkel, a bekezdésen belüli tömbökkel, s olykor a fejezetekkel is (hiszen néha ezek előtt is előfordulnak a jelek).

### **3. A dolgozat felépítése**

1. Bevezetés
  - 1.1. A témaválasztás megokolása
  - 1.2. A munka célja
  - 1.3. Módszerek, problémák
  - 1.4. A dolgozat felépítése
2. A paragrafusjel-használat elhelyezése a szövegtagolás történetében a szakirodalom tükrében
  - 2.1. A szövegtagolás korai alkalmazása
  - 2.2. Az ókori és középkori szövegekkel kapcsolatos szakirodalom
    - 2.2.1. A görög szövegtagolás
    - 2.2.2. A latin szövegtagolás
3. A magyar szövegtagolás története
  - 3.1. A szövegtagolással foglalkozó magyar tudományos munkák áttekintése
    - 3.1.1. Az írásjelhasználat történetének átfogó jellegű, egyetemes vizsgálata
    - 3.1.2. Az írásjelhasználat kérdéseivel meghatározott (idő- vagy szövegbeli) keretek között foglalkozó írások
    - 3.1.3. Az írásjelek történetével és funkcióival érintőlegesen foglalkozó munkák
  - 3.2. A szövegtagolás története hazánkban
    - 3.2.1. A latin nyelvű magyarországi kéziratok emlékek szövegtagolása
    - 3.2.2. A magyar nyelvű kéziratok szövegemlékek tagolása
  - 3.3. A kódexirodalom története hazánkban
  - 3.4. A magyar nyelvű kódexek szövegtagolása
    - 3.4.1. Makroszintű szövegtagolási módszerek
    - 3.4.2. A szöveg mezoszintű tagolása
    - 3.4.3. A kódexek mikroszintű tagolása
  - 3.5. A korai magyar nyelvű nyomtatványok tagolása
4. Paragrafusjelek a különféle kódexekben
  - 4.1. A kutatás módszere
  - 4.2. A magyar nyelvű kódexek
  - 4.3. A magyar kódexcsaládok központosítási rendszere a 15–16. században

- 4.4. Paragrafusjelek a magyar kódexekben
- 5. A paragrafusjelek funkció szerinti vizsgálata
  - 5.1. Vitatott eredetű kódexeink
    - 5.1.1. A Münchener kódex (1466)
    - 5.1.2. A Sándor-kódex (16. század első negyede)
  - 5.2. A domonkos Birk-kódex (1474)
  - 5.3. A paragrafusjelek a pálos kódexekben
    - 5.3.1. Festetics-kódex (1492–1494)
    - 5.3.2. Czech-kódex (1513)
  - 5.4. Ferences kódexek
    - 5.4.1. Jókai-kódex (1370/1440)
    - 5.4.2. Guary-kódex (1490–1508)
    - 5.4.3. Simor-kódex (16. század eleje, 1508 körül)
    - 5.4.4. Wespriemi-kódex (16. század első negyede)
    - 5.4.5. Nádor-kódex (1508)
    - 5.4.6. Lobkowitz-kódex (1514)
    - 5.4.7. Debreceni kódex (1519)
      - 5.4.7.1. A Debreceni kódex 1. keze
      - 5.4.7.2. A Debreceni kódex 2. keze
      - 5.4.7.3. Paragrafusjelek a 3. kéznél
      - 5.4.7.4. Paragrafusjelek a 4. kéznél
      - 5.4.7.5. Paragrafusjelek az 5. kéznél
      - 5.4.7.6. A Debreceni kódex 6. keze
    - 5.4.8. Vitkovics-kódex és Miskolci töredék (1525)
    - 5.4.9. Székelyudvarhelyi kódex (1526–1528)
    - 5.4.10. Kazinczy-kódex (1526–1541)
    - 5.4.11. Kulcsár-kódex (1539)
- 6. Összegzés és végkövetkeztetések
- 7. Forrásszövegek
- 8. Bibliográfia

## 4. Összefoglalás, eredmények

Értekezésemben a paragrafusjelek funkcióit vizsgáltam mintegy félszáz magyar nyelvű kódexünkben. A kutatás célja annak bizonyítása volt, hogy a paragrafusjelek nem csak bekezdéseket jelöltek nyelvemlékeinkben. – Ezzel az állítással kétségbe kívántam vonni a megnevezés helyességét is.

A dolgozat célkitűzése nyomán a munka első nagy egysége egyetemes, áttekintő jellegű: a paragrafusjelek megjelenésével, alakulástörténetével és külföldi alkalmazásaival foglalkozik. A kutatás során kiderült, hogy a *paragraphos* szó eredeti jelentése 'a szöveg mellé írt jel' (Adamikné 2013: 292), melynek csupán egyik funkciója volt a nagyobb tartalmi egységek jelölése. A *paragraphos* kifejezés megjelenése a Kr. előtti 4. századra tehető, de ekkor még a kifejezés nem kötődött a klasszikus paragrafusjelhez (Γ). Kezdetben például Pfeiffer, német klasszika-filológus (1978: 223) szerint a bekezdést úgy jelölték, hogy a bekezdés utolsó sorának első betűjét aláhúzták; Diringer (1990: 159) szerint pedig a paragrafusjel egy függőleges vonalból és felette egy kis vonásból állt, amelyet a bekezdés befejezése utáni sor elejére írtak, s szerinte az is előfordult, hogy e helyett különleges formájú jeleket használtak, például madarat. A szó eredeti jelentésében tehát nem szűkíthető le pusztán a bekezdések jelölésére: a szöveg mellé írva tagoló-kiemelő funkcióval bírhatott. – Később Isidorus spanyol tudós püspök (560–636), aki *Etymologiae* című munkájában összefoglalta a görög hangsúlyjeleket, valamint az úgynevezett kritikai jeleket (amelyeket a régi szövegek kritikai másolatainak előállításakor használtak), említ kétféle paragrafusjelet is (a Γ-t, valamint ennek a fordítottját). Ezek funkciója a hozzá fűzött magyarázat szerint részben a nagyobb egységek elkülönítése volt, de már ekkor is használták egyéb egységek elkülönítésére, valamint bizonyos részek kiemelésére is.

Az írásjelek történetével (is) foglalkozó munkák kevés figyelmet szenteltek az úgynevezett paragrafusjelek vizsgálatának, bár olykor megemlégték, hogy az eredeti görög paragrafusjel (Γ) szerepét később a latin szövegekben a fordított P (¶), a C (capitulum), valamint a hozzájuk hasonló jelek vették át.

A vizsgált szövegek és a szakirodalom alapján úgy tűnik, hogy – más írásjelek funkcióihoz hasonlóan – évszázadok hosszú során alakult ki, hogy a paragrafusjelek mikor, mely nemzet milyen szövegeiben s milyen formákban és funkciókban voltak használatosak. Óvatosan kell azonban az egyes jelek megítélésével kapcsolatban eljárni, hiszen például a német Wessobrunni imádságban (9. század) a szabályos „paragrafusjelek” se nem

szövegtagoló, se nem kiemelő funkciójúak, hanem Bischoff (1979: 119, 129) szerint az *és* (jelen esetben az *enti*) szimbólumaként voltak használatosak, angol, illetve ír hatásra.

A paragrafusjelek vizsgálata során kiderült – ahogy az a fentiekből is látszik –, hogy a jel (formai) és a hagyományosan neki tulajdonított funkciók a vizsgálat szempontjából össze is tartoznak, de szét is válnak. Ezért külön kellett foglalkoznom a jel formai és funkcionális sajátosságaival, valamint a bekezdésjelölők és a kiemelők formai és funkcionális sajátosságaival. Ezek vizsgálati útjai sokszor keresztezték egymást, de gyakran szét is váltak. A dolgozat írása során tehát problémát jelentett (illetve problémává vált), hogy mit tekintek egyáltalán paragrafusjelnek. Az értekezés során ezért igyekeztem mindkét szempontot szem előtt tartani.

A dolgozat negyedik nagy fejezetében – a vonatkozó magyar szakirodalom bemutatását követően – került sor a magyar nyelvű, paragrafusjeleket tartalmazó 18 kódex közül 17-nek a vizsgálatára. A kódexeket rendi hovatartozásuk szerint tárgyaltam. A kutatás során nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a paragrafusjelek jellemzően a legtarkább interpunkciós rendszerrel bíró ferences kódexek sajátjai, bár elvétve más rendekhez tartozó kódexekben is fellelhetők: a pálos Festetics- és Czech-kódexben, a domonkos Birk-kódexben és a vitatott eredetű Müncheni és Sándor-kódexben. A kivételeknek oka lehet például, hogy a kódexet milyen műről másolták stb.

A magyar kódexekben négyféle paragrafusjel volt használatos: a ferences kódexekben leggyakrabban a fordított P-szerű jel, ami feltehetőleg a *paragraphos* szó  $\pi$ -jének latin betűs megfelelője (Wattenbach 1878: 78); de felmerül annak a lehetősége is, hogy ez a capitulumot 'fejezetet' jelölő C és a mellé rajzolt függőleges vonal kombinációjából alakult oly módon, hogy a függőleges vonal túlnyúlt a C-n (Schneider 1999: 90–91). Találni példát a ferences kódexekben fordított D-re emlékeztető paragrafusjelekre is, amelyek vagy a szár nélküli fordított P-ből (például a Debreceni kódex 3. keze által írt részben; Keszler 1996: 137), vagy szintén a capitulumot 'fejezetet' jelölő C és a mellé rajzolt függőleges vonal kombinációjából alakulhattak (Schneider 1999: 90–91). A kódexekben előfordultak úgynevezett „félparagrafusjel”-ek is (ezeket nem tekintettem önálló paragrafusjel-típusnak), amelyek valójában a fordított P előrajzolásai, csak lemaradt róluk a hurok (például a Debreceni kódex 4. keze által írt részben). – A magyar szakirodalomban akasztófaszerűként ( $\Gamma$ ) említett, a nemzetköziben kampószerűnek tartott jel (Gardthausen 1879: 273; Wattenbach 1895: 120) nyelvemlékeink közül csak a pálos Festetics-kódexben fordult elő. A kampószerű jel formáját tekintve a szövegkritikai jelként használt paragrafusjelre emlékeztet, amely (1. fent)

feltehetőleg a görög pí (Π) bal szárú változatával azonos, amely eredeti funkciója szerint a nagyobb bekezdéseken belüli egységek elválasztására szolgált (Erbse 1988: 329; Gardthausen 1879: 273; Havas 1996: 69; Isidorus 1966-os kiad.: XXI.; Keszler 1996: 17, uő. 2004: 89–90; Tóthfalussy 2009: 344; Wattenbach 1895: 15, 120), ahogy például a magyar Festetics-kódexben is. – A másolók a különböző műfajú kódexekben általában könyvenként csak egyféle paragrafusjelet használtak, bár akadtak kivételek is.

A paragrafusjelek funkcióinak vizsgálata során több nehézséggel kellett szembenéznem. Eredetileg az volt az elgondolásom, hogy a paragrafusjeleket magába foglaló szövegek műfaji jellegzetességei mentén kezdem vizsgálni a jelek funkcióit, de ez nem tűnt célravezetőnek a kódexek műfaji sokszínűsége miatt, másrészt mert úgy vettem észre, hogy a paragrafusjelek alkalmazása szempontjából a rendi hovatartozás nagyon meghatározó. A rendi környezet mellett természetesen a műfaj adta lehetőségek is nagyon fontosak, például azok a szövegek, amelyek műfaji-tartalmi sajátosságukból kifolyólag sok közbevetést, példát, párbeszédet, utasítást, tanácsot tartalmaznak, ott általában több a paragrafusjel is. A paragrafusjel tehát bizonyos fordulatok, a kiemelni kívánt elem, a tartalom függvénye, ami erősen kötődik a műfaji sajátosságokhoz is. Például az epikus művek jelentős részében: a legendában, a különféle példázatokban stb. több a cselekmény, a bonyodalom, s a szereplők fontos pillérei a történetnek, ezért többször nyílik alkalmuk megszólalni, nézeteiket, gondolataikat, érzéseiket kifejezni, dialógust kezdeni: ez eleve keretet teremt például az idéző mondatok és az idézetek gyakori használatára. – A jel gyakori és sokszínű használata közvetlenül német hatásra vezethető vissza. A németek pedig az írásgyakorlatukban az ír papoktól tanultak szerint jártak el (akárcsak az angolok).

A paragrafusjelek tagoló funkciójának vizsgálatakor a helyesírás szabályozatlansága, az interpunkció, a nagy- és kisbetűhasználat következetlen volta vagy teljes hiánya miatt problémát jelentett eldönteni, hogy a jel milyen szöveg-, grammatikai egység határán áll: bekezdés, mondatömb vagy mondat határán, de olykor még azt is, hogy szövegmondatok vagy tagmondatok között van-e.

Voltak nehezen besorolható esetek is. Gondot okozott például a hagyományos mondat- és szövegtani kategóriákba beilleszteni az idézeteket és a párbeszédet. Károly Sándor is hangsúlyozta, hogy a szövegfolytonosság szempontjából különleges helyzetűek az idézetek; ezek (az anafora, a kötőszóhasználat stb. szempontjából) ugyanis eltérő jellegűek a nem idézetszerű szövegmondatoktól (1995: 762). – Az elemzés során és a statisztikákban ezért, bár besoroltam az összetett mondatok közé az idézeteket, külön is kiemeltem őket mint idézeteket.

Paragrafusjellel jelölt idézetek majdnem minden szövegben előfordulnak, például a Debreceni kódex 3. kezénél 148-szor, a Lobkowicz-kódex 3. kezénél (50-szer), a Jókai-kódexben (32-szer).

Szövegtani szempontból problémát jelentettek még a paragrafusjellel jelölt úgynevezett kötőszó nélküli, nem folyamatos szövegmondatok is (ezek nem kapcsolódnak a megelőző szövegmondathoz vagy szövegmondatokhoz), melyek tipikusan a fejezetcímek (pl. Weszprémi-kódex), a fejezetkezdő mondatok, valamint az új szövegrész [bekezdés?] elején álló mondatok (vö. Károly 1995: 766; Gallasy 2003: 563), sőt az *O*, *No*, *Jaj* kezdetű felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatok is, amelyeket Gallasy Magdolna (2003: 564) tömbszerű egységeknek tart. Dolgozatomban azonban, bár nagyobb előfordulásait külön is megemlítettem, a szövegmondatokhoz soroltam őket. Néhány példa ilyen paragrafusjellel jelölt mondatok előfordulására: a Guary-kódexben (54 példa), a Lobkowicz-kódex 3. kezénél (56 példa), a Debreceni kódex 2. kezénél (43 példa) és 3. kezénél (69 példa). Az ilyen típusú mondatok elsősorban olyan kódexekben fordulnak elő, amelyek elmélkedéseket, példákat és imákat tartalmaznak.

A vizsgálat során gondot jelentett az is, hogy a különböző funkciók olykor együtt jelentkezhettek, multikauzálisnak tekinthetők. Tehát lehet egy jel egyszerre tiszteleti jel, mondathatár, sőt bekezdésen belüli tömb jelölője is, vagy bekezdés és előszámlálás jelölője. Paragrafusjellel jelölt előszámlálások majdnem minden vizsgált kódexben előfordulnak (kivéve imádságoskönyv, breviárium, evangélium). Néhány példa a paragrafusjellel jelölt előszámlálás szöveggyakoriságára: Debreceni kódex 3. (176 példa), Vitkovics-kódex (45 példa), Kazinczy-kódex (52 példa) stb.

A nehézségek és a problémák ellenére is megpróbáltam különféle kategóriákba besorolni a paragrafusjeleket. Ezt mutatja A paragrafusjelek funkcióinak összesítő táblázata. – Az intonációs és a tiszteleti kategóriába azokat az eseteket soroltam, amelyekben csupán ez a funkció volt megállapítható. – A paragrafusjel fejezeteket 0,8%-ban, bekezdéseket és tömböket 32,3%-ban, szövegmondatokat 27,8%-ban jelöl. Tagmondatok között és mondatrészek között 32,3%-ban fordul elő, csupán intonációjelölő funkciója 0,7%-ban, tiszteleti funkciója 3,1%-ban, egyéb funkciója 2,2%-ban és elkülönítő funkciója 0,8%-ban van.



## A paragrafusjelek funkcióinak összesítő táblázata

Kódex	Összesen	Fejezetek	Bekezdések és mondatrészek	Szövegmondatok között	Tagmondatok határán, szintagmákban és mondatrészek között	Intonációs	Tiszteleti	Egyéb	Elkülönítő
Müncheni	62		50 (ebből perikópát is jelöl 41)						12
Sándor	2		1		1				
Birk	5		3		2				
Festetics	236		50	83	86	17			
Czech	2								2
Jókai	383		72	111	131		69		
Guary	118		84	11	15		8		
Simor	1		1						
Wesprémi	11	8	3						
Nádor	16		16						
Lobkowicz	275	1	3	207	53		11		
Debreceni 1.	30		19	5	6				
Debreceni 2.	134		40	78	15			1	
Debreceni 3.	549		215	99	225			10	
Debreceni 4.	20		8	4	8				
Debreceni 5.	6	1	2	3					
Debreceni 6.	1		1						
Vitkovics	103	11	74	18					
Miskolci	4		3						1
Székelyudvarhelyi	42		41						1
Kazinczy	818		227	148	391			52	
Kulcsár	3								3
Összesen	2821 (100%)	21 (0,8%)	913 (32,3%)	787 (27,8%)	913 (32,3%)	17 (0,7%)	88 (3,1%)	63 (2,2%)	19 (0,8%)

Mindez azt mutatja, hogy a feltevéssem beigazolódott: a paragrafusjeleknek jóval gazdagabb a funkciója annál, mint ahogy azt korábban feltételezték. A táblázat azonban nem tükrözi igazán a paragrafusjel pragmatikai szerepét. Lehet ugyan a paragrafusjelek funkcióit a szerkezet oldaláról vizsgálni, de ez nem mutatja a jel valódi szerepét. Ugyanis a grammatikai tagolásnál sokkal fontosabb a figyelemfelhívó-kiemelő funkciója. A scriptor célja a jelek kitételével egyfelől az lehetett, hogy a tartalom a segítő jelek révén a befogadó számára is jól érthetővé váljon, s így valódi lelki-szellemi dialógus alakuljon ki a szöveg és olvasója, illetve Isten és a vallását gyakorló szerzetes/hívő között; másfelől a másoló saját egyéniségének lenyomatát is ott hagyja a szövegen a jelek nem egyszer ki- és/vagy megválogatásával, rendezésével. – Vélhetőleg a paragrafusjelek megléte, kitétele nem szigorú szabályokhoz kötött, hanem szabadon választható eljárás. S hogy ez jobbára ferences kódexekben szerepel azzal indokolható, hogy az interpunkciós repertoár részét képezte, amit a szokásrend időről időre tovább örökített. – A kifejezés mód és a szövegtartalom tehát nagyon meghatározó a jelek szempontjából. Éppen ezért érdemes volna a rend, a szöveg műfaja, a másoló személye és a forrásszöveg viszonylatában, hálójában is megvizsgálni ezek funkcióját.

A paragrafusjel tehát valóban sokkal differenciáltabb funkciókkal bír, mint azt korábban gondolták. A jelenség megnevezése a szó eredeti jelentését tekintetbe véve: helyes, csak az évszázadok során hozzá társított, pusztán a bekezdések jelölésére szűkített jelentéstartalom helytelen.

## Bibliográfia

- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Bischoff, Bernhard 1986. *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Diringer, David 1990. *The Book before Printing*. Dover Publications, New York.
- Erbse, Hartmut 1988. Überlieferungsgeschichte der griechischen klassischen und hellenistischen Literatur. In: *Die Textüberlieferung der antiken Literatur und der Bibel*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- Gallasy Magdolna 2003. Szövegtörténet. In: Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 561–576.
- Gardthausen, V. 1879. *Griechische Paleographie*. Leipzig, B. G. Teubner.
- Havas László 1996. A szövegkritika. In: Havas László (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba*. I. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 67–100.
- Isidorus Hispalensis (560–636). Kiad. 1966. *Etymologiarum sive Originum libri XX*. Scriptorium classicorum bibliotheca oxoniensis. Univ. Press, Oxford, 1966.
- Károly Sándor 1995. Szöveggrammatika. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 759–834.
- Keszler Borbála 1996. *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig*. Doktori értekezés. Kézirat.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest.
- Pfeiffer, Rudolf 1978. *Geschichte der Klassischen Philologie*. Verlag C. H. Beck, München.
- Schneider, Karin 1999. *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten. Eine Einführung*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Szabó Dénes 1944. Bevezetés. In: *Guary-kódex*. Codices Hungarici III. MTA, Budapest. 3–21.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest.
- Tóthfalussy Zsófia 2009. Paragrafusjel-e a „paragrafusjel”? *Félúton 3*: 344–365. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest (linguistics.elte.hu).
- Wattenbach, W. 1878. *Anleitung zur lateinischen Paleographie*. S. Hirzel Verlag, Leipzig.
- Wattenbach, W 1895. *Anleitung zur griechischen Paleographie*. S. Hirzel Verlag, Leipzig.

### Publikációs lista

- Tóthfalussy Zsófia 2009. Paragrafusjel-e a „paragrafusjel”? *linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/* (Letöltés ideje: 2014. 05. 13.) 344–365.
- Tóthfalussy Zsófia 2009. Simon Tamás beszédének elemzése. In: A. Jászó Anna (szerk.): *A régi új retorika, A testbeszéd és a szónoklat*. Trezor Kiadó, Budapest. 142–144.
- Tóthfalussy Zsófia 2010. A Festetics-kódex „paragrafusjelei”. *Nyr.* 134: 104–108.
- Tóthfalussy Zsófia 2010. Gödri Réka Rebeka beszédének elemzése. In: Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.): *A régi új retorika, A retorika és határtudományai*. Trezor Kiadó, Budapest. 130–133.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia 2010. *A régi új retorika, A retorika és határtudományai*. Szerkesztés. Trezor Kiadó, Budapest.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia 2011. *A régi új retorika, A filozófia és a szónoki beszéd*. Szerkesztés. Trezor Kiadó, Budapest.
- Tóthfalussy Zsófia 2012. Középiskolás szemmel a magyar nyelvről... In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Nyelv és kultúra – Kulturális nyelvészet*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht. – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE. HU Kft. – Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, Budapest. 367–373.
- Tóthfalussy Zsófia 2014. A paragrafusjelek funkciói a magyar kódexekben. (Megjelenés alatt. Megjelenik a *Nyelvőr* 2014/3. számában.)